

NIJOLĖ TUOMIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: dialektologija, tarmių morfologija, leksika, sociolingvistika, kalbų sąveika.

NEVALDOMAS SKOLINIMASIS KAIP KALBOS NYKIMO POŽYMS

Uncontrolled Borrowing
as a Sign of Language Loss

ANOTACIJA

Straipsnyje, remiantis šiuolaikine – XX a. pabaigos – XXI a. pradžios – dialektologine medžiaga iš pietų aukštaičių patarimei priklausančių lietuviškų salų Baltarusijoje (Varanavo r., Gardino sr.), analizuojama dabartinė lietuvių kalbos būklė ir jos kaita. Darbo objektas yra leksikos skoliniai iš baltarusių, lenkų ir rusų kalbų. Siekiama nustatyti, ar slavizmų gausa yra natūralaus kalbos keitimosi, ar jos nykimo (mirties) padarinys. Kalbos procesai čia nagrinėjami stebimuoju laiku: tiriama ir lyginama dabartinė kelių kartų informantų kalba. Darbe taip pat apibūdinami tautos kalbą ir kultūrą keičiantys veiksniai. Iškeliama pagrindiniai aspektai, nulėmę ir paspartinę lietuvių kalbos nykimą. Šiuo tyrimu parodoma skolinimosi asimetrija: žodžiai lengvai pereina iš vienos kalbos į kitą, vienos kalbos elementai vis mažiau adaptuojami, tame pačiame diskurse pakaitomis vartojama ištisa kitos kalbos atkarpa. Straipsnyje išsamiai nagrinėjama aktyvioje kontaktų zonoje gyvenančių lietuvių šnektų vertinių ir skolinių semantinės raiškos adekvatumo problema, siekiama apčiuopti semantikos poslinkių kryptis.

ESMINIAI ŽODŽIAI: pietų aukštaičiai, lietuvių kalbos salos, stebimasis laikas, kalbos mirtis, kalbos nykimas, nevaldomas skolinimasis, semantinė raiška.

ANNOTATION

Based on contemporary – late 20th century–early 21st century – dialectological material from the Lithuanian islands in Belarus attributed to the Southern Aukštaitian subdialect (Voranova district, Grodno region), the article analyses the current situation of the Lithuanian language and its change. The research centres on lexical loanwords from Belarusian, Polish and Russian languages. It attempts to determine whether the abundance of Slavic

loanwords is the outcome of natural language change or its loss (death). Apparent-time language processes are analysed in the study: the present-day language of informants of several generations is studied and compared. The study also describes the factors changing the nation's language and culture. It points out the major aspects which determined and accelerated the decay of the Lithuanian language. The study shows the asymmetry of borrowing: words easily transition from one language to another; language elements are increasingly less adapted; an entire passage of another language is used in the same discourse alternately. The article presents an in-depth study of the problem of adequacy of semantic expression of loan translations and loanwords used in the subdialects of Lithuanians residing in the active contact zone; it is aimed to grasp the directions of semantic changes.

KEY WORDS: Southern Aukštaitian, Lithuanian islands, apparent time, language death, language loss, uncontrolled borrowing, semantic expression.

1. ĮVADAS

1.1. Visos kalbos keičiasi kartu su visuomenės gyvenimu. Šios kaitos padariniai yra naujų žodžių, gramatinių formų, kalbėjimo stilių, regioninių ar socialinių atmainų spartesnis ar lėtesnis plitimas, koreliuojantis su staigesniu ar tolygesniu senųjų raiškos formų nykimu. Kokios formos pakeis buvusias, priklauso ir nuo visuomenės gyvenimo pokyčių: vienalytėje kalbos vartojimo požiūriu visuomenėje ir kalbos pokyčiai nuosaikesni, tuo tarpu kardinalūs socialiniai pokyčiai gali sukelti didelių, netgi kardinalių kalbos pokyčių, pavyzdžiui, toje pačioje socialinėje erdvėje įsikūrus kitų kalbų vartotojams ir todėl atsiradus dvikalbių (ar net trikalbių) gyventojų. Kaip tik todėl kalboje tuo pačiu metu neišvengiamai greta viena kitos gyvuoja naujosios ir senosios formos, bet ne visiškai padrikai ir nenuspėjamai, nes jos visuomenėje būna pasiskirsčiusios pagal vartotojų amžių, lytį, socialinę padėtį ir profesiją.

1.2. Šio tyrimo tikslas – išanalizuoti paribio salų, kuriose buvo ar ir tebėra vartojama ne vien lietuvių kalba, dabartinę lietuvių kalbos būklę ir jos kaitą. Nustatyti, ar svetimos kalbos elementų – skolinių – gausa yra natūralaus kalbos keitimosi, ar jos nykimo (mirties) padarinys. Tyrime remiamasi šiuolaikine XX a. pabaigos – XXI a. pradžios dialektologine medžiaga iš pietų aukštaičių (PA) patarimei priklausančių kelių lietuviškų salų¹ Baltarusijoje: Varanavo – (br.

¹ Straipsnyje vartojami *pietų aukštaičių paribio salų*, *Varanavo salų šnektų* terminai, kurie dar nėra nusistovėję, tačiau, tyrėjų nuomone, yra labiau tinkami apibūdinti lietuvių kalbos plotus, dėl kurių ar kitų aplinkybių atsidūrusius už Lietuvos teritorijos ribų. Vytautas Kardelis straipsnyje „Lietuvių kalbos salos: probleminiai aspektai“ (2014) labai tiksliai suformulavo termino *kalbos sala* apibrėžtį: „nuo pagrindinio kalbos ploto geografiškai visiškai atsiskyrusi, konkrečias geografines

Вороново, rajono centras); Ramaškonių (br. Рамашкѡнцы); Nevāšių (br. Нявѡшы), Ródūnios (br. Рѡдунѡ), Plīkių (br. Плїкі), Žirmūnų (br. Жырмўны), Nočiōs (br. Нѡча), Pāaradnēs (br. Парарѡдна), Asavōs (br. Асавѡ)². *Lietuvių kalbos atlaso* duomenimis, tai yra VI (Varanāvas, Nevāšiai), VII (Nočià) ir VIII (Ródūnia, Plīkiai) punktai. Pagal naujausią punktų gyvybingumo laipsnių nustatymo metodiką šie trys punktai laikytini negyvybingais ir iš dalies arba visiškai sunykusiais (plačiau žr. Meiliūnaitė, Mikulėnienė 2014: 124–128).

Tiriant naudotasi įvairios trukmės ir turinio garso įrašais, saugomais Lietuvių kalbos instituto Tarmių archyvo duomenų bazėje, taip pat įrašais iš asmeninės autorės fonotekos (daugiausia tekstai vietinėmis slavų kalbų atmainomis), publikotų tarminių tekstų rinkinių (žr. literatūros sąrašą).

1.3. „Kad salų kalbinėse sistemose yra tam tikrų savitų bruožų, kurie nebūdingi kontinentiniam šnektų plotui, yra suprantamas dalykas ir, galima sakyti,

ribas turinti kalbinė bendruomenė, gyvenanti kur kas didesnėje kitos šalies teritorijoje ir sudaranči čia kalbinę mažumą, apsupta svetimos kalbinės bendruomenės ir fiziškai, kalbiškai bei kultūriškai izoliuojama nuo pagrindinio ploto, asimiliuojama kalbiškai ir sociokultūriškai, turinti unikalią vidinę kalbos raidą, taip pat dinamiškais kalbiniais kontaktais susijusi su supančia kalba“ (plačiau žr. Kardelis 2014, 2015; Tuomienė 2014: 84–85). Lietuvių kalbos salų klasifikacinis – dialektologinio vieneto *gyvybingumo* – kriterijus aiškiai suformuluotas naujausiame lietuvių dialektologijos veikle *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas. Žemėlapiai ir jų komentarai* (2014). Čia jis taikomas visam lietuvių kalbos plotui, tačiau kalbos salas – kaip specifinę kalbinę ir teritorinę vienetą – taip pat galima klasifikuoti remiantis *gyvybingumo* kriterijumi (žr. Meiliūnaitė, Mikulėnienė 2014: 124–128).

Varanāvo salų šnektų centrais laikytinos didesnės gyvenvietės, miesteliai ar kaimai, kuriems teritoriškai priklausytų kaimai ar vienkiemiai, kuriuose XX a. pabaigoje ir XXI a. pradžioje būta lietuvių, pavyzdžiui, Ramaškonių salų sudarytų šie kaimai: Biliai (br. Білі), Bieliūnai (br. Бяліўнцы), Dainavā (br. Дайнавѡ), Lašėkai (br. Лашѡкі), Navasōdai / Naujāsodis (br. Навасѡды), Pārubiškēs (br. Пѡрубїшкі), Tūsamony (br. Тусамѡнцы), Stanišiai (br. Станїшѡ), Stilgūnai (br. Сцїлгўны), Šeškai (br. Шашкї); Ródūnios sala (būtų tiksliau – salos, nes likę lietuviški kaimai vieni nuo kitų smarkokai nutolę): Asavā (br. Асавѡ), Dubiniai (br. Дубїнцы), Kargaudai (br. Каргоўдѡ), Klaišiai (br. Клайшѡ), Kemeišiai (br. Кемейшы), Magūnai (br. Магўны), Piliakalnis (br. Гарадзїшча), Plīkiai (br. Плїкі), Sklodōny (br. Складѡнцы), Smilgūnai (br. Смїлгўні), Žirmūnai (br. Жырмўны), Žasinaī (br. Жусїнѡ). Šie vietovardžiai lietuviškai užrašyti ir sukirčiuoti remiantis leidiniu *Lietuviški tradiciniai vietovardžiai Gudijos, Karaliaučiaus krašto, Latvijos ir Lenkijos* (2002), baltarusiškai – remiantis oficialiais Varanāvo rajono apylinkių kaimų vardų sąrašais, paskelbtais internete.

² Geolingvistiniu požiūriu šias pietų aukštaičių patarmei priklausančias smarkiai apnykusias šnekas būtų tikslinga jungti į vieną Varanāvo šnektą. Dar ir dėl to, kad pagal šnektoms būdingas ypatybes, ypač žodyno bruožus, jos yra labai panašios, kiek labiau skiriasi šių šnektų fonetikos ypatybės. Be to, šiuo metu šnekos smarkiai susitraukusios teritorijos atžvilgiu – iš kai kurių belikę 1 ar 2 kaimai, kuriuose gana gerai lietuviškai kalba vos du, trys arba tik vienas žmogus. Yra suprantančių, bet nešnekančių kategorija – jų įvairiuose kaimuose gali būti nuo 3 iki 8 vyriausiosios kartos žmonių.

vos ne privalomas kalbos salos požymis“, – viename iš savo mokslinių darbų teigia Vytautas Kardelis. Mokslininkas apgailestauja, kad „norint turėti išsamų sinchroninį vaizdą [lietuvių kalbos salų Baltarusijoje – patikslinta N. T.] reikia detalesnės analizės, kuri būtų paremta aktualiais šių dienų duomenimis“ (Kardelis 2015). Taigi šiuo darbu, taikant atitinkamą metodiką, siekiama (už)pildyti sinchroninių lietuvių kalbos salų struktūrų, šiuo atveju – leksinių, tyrimo spragą, kai kuriuos atvejus lyginant su didžiojo ploto patarmių ir šnektų kalbinėmis sistemomis.

Straipsnyje aprašomi kalbos procesai buvo nagrinėjami stebimuoju laiku³, t. y. tiriami ir lyginami dabartinė kelių kartų informantų kalba: pagal kalbėjimą skiriamos sąlygiškai vyriausioji (80 ir daugiau metų) ir vidurinioji (daugiau kaip 60 metų) kartos (plačiau apie skiriamas Varanavo šnektų kalbėtojų kartas žr. Tuomienė 2008: 38–45; 2010: 17–20; plg. Meiliūnaitė, Mikulėnienė 2014: 125; Aliūkaitė, Bakšienė, Jaroslavičienė, Judžentytė, Leskauskaitė ir kt. 2014: 159–163; 168–173). Sąlygiškai jaunesnių vietinių gyventojų (apie 50 metų), šeimose ar viešojoje aplinkoje kalbančių lietuviškai, pastaruoju metu apylinkėse jau nėra. Vietinius seniausiuosius gimtąja lietuvių šnektą dažniausiai prakalbina juos iš Lietuvos aplankantys vaikai ir vaikaičiai.

Toks tyrimas leidžia stebėti kalbos virsmus ir kaitą, t. y. kalbos nykimą ir kalbos mirtį, čia ir dabar. Tiriant kalbą šiuo sociolingvistiniu metodu taip pat atsižvelgiama į pokalbių su informantais aplinkybes, įvertinami ir kiti nekalbiniai veiksniai (pavyzdžiui, ar kalbėtojas taikosi prie tyrėjo ir bando kalbėti „taisyklingai“). Analizuojami visi surinkti duomenys – visi kalbos įvairavimo variantai su „išimtimis“ ir „sistemos neatitinkančiais“ faktais. Tiriant medžiagą laikomasi tokios sociolingvistinės nuostatos, kad nuolatinis kalbos įvairavimas skatina kalbos pokyčius, todėl ji nuolat keičia savo sistemą (Kalėdienė 2015: 213–214). Pirmiausia pokyčiai išryškėja nepastoviausiose kalbos sistemos dalyse – fonetikoje, leksikoje. Be to, pasirinktas kalbos analizės metodas leidžia atskleisti per ilgesnį laikotarpį vykusio kalbos kitimo proceso rezultato priežastis, jas apibūdinti, numatyti galimą tolesnę pokyčių eigą.

³ Pirmasis *stebimojo laiko* (an. *apparent time*) hipotezę suformulavo Williamas Labovas (1963: 207–309; 1975: 199–228 ir kt.): kad kalbos kitimas būtų fiksuotas vyksmo metu, turi būti stebima kelių tuo pačiu metu gyvenančių kartų kalba. Taikant stebimojo laiko metodą jau yra atliktas ne vienas lietuvių kalbos tarmių tyrimas. Šiuo metodu nuo 2001 m. autorės tiriamos Varanavo rajone esančios (dauguma iš jų – jau buvusios) lietuvių šnektos (plačiau dėl metodo žr. Kalėdienė 2015: 213–214; Tuomienė 2014: 84–85).

2. SALOS KALBĄ IR KULTŪRĄ KEIČIANTYS VEIKSNIAI

2.1. Kalbos išnykimas ir galiausiai kalbos mirtis priklauso nuo daugelio tarpusavyje susijusių aplinkybių bei sąlygų. Pačios svarbiausios ir lemtingiausios sąlygos susijusios su vartotojais: izoliuotoje saloje kalba miršta išmirus visiems ja kalbėjusiems žmonėms, dėl vienų ar kitų aplinkybių neperdavusiems ateinančiai kartai savo kalbos. Taigi tiriamose apylinkėse kalbos mirtis tiesiogiai susijusi su žmonėmis, su jų gyvenimo, elgsenos pasikeitimais.

Pačių kalbėtojų ir jų kalbos likimą lemia permainingos ir nepalankios istorinės, kultūrinės aplinkybės, nuo kurių priklauso ekonominė padėtis, kartais net politinių ir geografinių valstybės ribų perbraižymas, o pakitusi politika bei ideologija neišvengiamai paveikia kalbos prestižą. Gyvendami nedidelėmis kaimo bendruomenėmis, Varanavo apylinkių lietuviai nepajėgė atlaikyti didžiulio ir ilgalaikio kitakalbės daugumos spaudimo. Lietuvių kalbos nykimą čia paspartino nutrūkę ryšiai su didesnėmis vietos bendruomenėmis – Pelesės, Gervėčių (Āstravo r., br. Астравець)⁴. Galų gale, mažumos interesų dešimtmečiais čia niekas nepalaiko ir negina. Ilgainiui lieka tik pavieniai entuziastai.

Mokslinėje literatūroje aprašyta nemažai atvejų, kai kalbos nykimas (i)vyko gana greitai, net neperėjęs visų tyrėjų skiriamų kalbos nykimo etapų (plačiau žr. Dressleris 1994: 84–90; Crystal 2005: 83–84). Toks spartus nykimas būdingas tiek ir šiame darbe tiriamų pietų aukštaičių patarmei priklausančių Baltarusijos salų lietuvių šnektoms – Nočiōs, Asavōs, Nevāšių, Rōdūnios, Plīkių, Armōniškių, Ramaškonīų, tiek ir kitoms, ypač izoliuotoms ir labiausiai nutolusioms nuo pagrindinio lietuvių kalbos ploto: Āpso, Brēsļaujos, Lazūnų, Zīetelos⁵. Čia

⁴ Pelesà – didžiausia Baltarusijoje, Varanavo rajone išlikusi lietuvių gyvenama pietų aukštaičių patarmės paribio sala. Apylinkių kaimuose dar esama nemažai šeimų, kurios ir mūsų dienomis namų aplinkoje bendrauja lietuviškai. Viešai lietuviškai daugiausia kalbama pačioje Pelesoje. Nuo 1992 m. čia veikia lietuviška mokykla. Tai pirmoji Baltarusijoje lietuvių pagrindinė mokykla – Pelesos krašto kultūros ir švietimo centras. Vietinių lietuvių bendruomenė ir visuomeninis susivienijimas *Gimtinė* yra palaikomi ir remiami Lietuvos valstybės. Pelesos kaimo apylinkių lietuvių šnektos raida pastebimai skiriasi nuo kitų Varanavo rajone bei visame Lydōs (br. Ліда) krašte esamų ir buvusių lietuvių šnektų. Šiame straipsnyje dėmesys labiau koncentruojamas į mažesnes, nykstančias ar ir visai sunykusias geografiškai į dabartinę Varanavo rajono teritoriją patenkančias šnektas.

Gervėčiai – miestelis Baltarusijoje, Āstravo rajone (apie 65 km į rytus nuo Vilniaus), kur šiuo metu gyvena nemažai lietuvių – gyvybingiausia ir didžiausia rytų aukštaičių vilniškių patarmės paribio sala (žr. Kardelis 2015; Vaitkevičius 2011: 17–34).

⁵ Brēsļaujos ir Āpso lietuvių salų šnektas Baltarusijoje daugiausia tyrė ir aprašė Kazimieras Garšva (2005: 171–180). Jau išnykusias Zīetelos (priskiriama vakarų aukštaičių patarmei) ir Lazūnų (rytų

lietuvių kalba ir apskritai kultūrinis savitumas, bendruomenės charakteris, perteikiamas per kalbą, dėl natūralios tšos perspektyvos⁶ nebuvimo nutrūko palyginti staiga (plačiau žr. Garšva 2005: 24–34; Tuomienė 2008: 25–41; Vidugiris 2004: 37–47; 2014: 40–47). Be abejonės, kartu prarandamos reikšmingos paveldėtos žinios: nebeteikiami ir gyvojoje kalboje nebevaruojami savi vardai, nyksta kalbos įvairovė ir belieka vienas kalbos stilius – buitinis. Dar vienas aspektas, paspartinantis kalbos nykimą, šiame straipsnyje minimose vietovėse Baltarusijoje – lietuvių kalba ten nebuvo jokios oficialios raštvedybos.

2.2. Mažose, izoliuotose tiriamų apylinkių bendruomenėse nuo XX a. pradžios ėmė plisti ir galų gale įsigalėjo visavertė lietuvių ir baltarusių dvikalbystė, vėliau ji ėmė palaipsniui silpnėti. Pirmiausia dėl to, kad dviejų kalbų egzistavimo priežastys ir funkcijos buvo visiškai skirtingos. Dominuojančia kasdiene įvairaus amžiaus žmonių bendravimo kalba tapo vietinė baltarusių šnektą arba atmaina, o tam tikrais atvejais buvo imtos varuoti kelios kalbos: kaimuose – baltarusių, miestuose ir miesteliuose – rusų ir iš dalies lenkų (ji tapo religinių apeigų, bažnyčios kalba). Tai palengvino vietinės bendruomenės judėjimo ir susižinojimo galimybę bent jau Varanavo, Benekáinių, Kaulėliškių, Armėniškių, Rėdūnios, Asavės, Pėaradnės parapijų ribose. Apskritai supaprastino gyvenimą pagal priimtus standartus, nes dominuojanti baltarusių kalba (šiuo atveju – baltarusių ir lenkų arba / ir rusų kalbos) tapo tarpusavio susikalbėjimo ir suprantamumo tiltu.

Tuomet kitės, nedominuojančios kalbės ar tarmės – lietuvių – vaidmuo tapo visiškai kitoks: ji labai anksti neteko visų svarbiausių ir gyvybiškai svarbių savarankiškos plėtotės funkcijų, todėl buvo palikta likimo valiai, ji ėmė tiesiog skursti. Tokia kalba net pradėjo nebetikti tam tikroms kalbėjimo situacijoms (viešesnėms, iškilmingesnėms, nes būtent šiomis aplinkybėmis jos pirmiausia ir buvo pradėta iš viso atsisakyti). Dėl skirtingų kalbų vartojimo skirtingomis situacijomis ir palaipsnio traukimosi iš viešumos lietuvių kalba nebesugebėjo aptarnauti kai kurių visuomenės gyvenimo sričių, todėl nebegalėjo atlikti kai kurių funkcijų. Kaip minėta, aprašomose teritorijose lietuvių kalba daug metų gyvavo tik sakytine forma, ji niekada nebuvo turėjusi oficialiosios rašto kalbos teisių.

aukštaičių vilniškių paribio šnektą) lietuvių šnektą Baltarusijoje daugybę metų tyrė ir išsamiai aprašė Aloyzas Vidugiris (2004; 2014).

⁶ Šios nuo pagrindinio Lietuvos ploto daugiau ar mažiau nutolusios esamos ir buvusios lietuviškos salos buvo aplankytos 2011–2013 m., išsamesnė informacija dėl natūralios tarmių tšos nebuvimo, negyvybingų, sunykusių punktų faktiniai skaičiai ir procentinė išraiška pateikiama pirmuosius tyrimus apibendrinančiame leidinyje *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistikinis ir sociolingvistikinis tyrimas* (sud. Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė), 2014.

XX a. antrojoje pusėje lietuvių kalba jau tik išreiškė vietinių gyventojų tapatybę, buvo viena iš priemonių giminės (gyvenančios įvairiuose abiejų valstybių regionuose) ir šeimos santykiams palaikyti. Lietuvių kalba iki šių dienų lietuvių kalbos salų Baltarusijoje gyventojams padėjo išsaugoti istorinius ryšius su Lietuva, nes suteikė žmonėms savo „kilmės“ jausmą. Tai ir yra kalbos psichologinė ir socialinė vertė, nes pati kalba išlaikoma tol, kol ji suteikia žmonėms tapatybės ženklą (plg. Russel 1992: 82; Dressleris 1994: 86–87; Crystal 2005: 41–43). Tačiau tiek tiriamų Varanavo apylinkių, tiek kitų Baltarusijos regionų lietuviai pastaruoju metu savo tapatybę suvokia vis sunkiau, nes praranda kalbą.

2.3. Varanavo apylinkių lietuvių saloms nuo XX a. pabaigos būdingas vadinamasis trečiasis kalbos nykimo etapas, daugumos tyrėjų nuomone, prasidedąs tada, kai jaunesnioji karta daug geriau moka naująją kalbą, o jauniausieji ją vartoja iš esmės visose srityse ir save tapatina labiau su ja, netgi mano, kad pirmoji kalba vis mažiau atitinka jų naujuosius poreikius. Nemažos dalies tirtųjų salų atstovų gyvenime tai įvyko prieš maždaug 50–70 metų. Be to, dalis gyventojų asimiliavosi per mišrias vedybas. Taigi nors bendruomenės nariai ir toliau gyveno savo įprastoje teritorijoje, daugelio jų prigimtinė – tėvų, senelių – lietuvių kalba vis tiek nyko ir galiausiai išnyko. Pavyzdžiui, Ramaškonyse tai įvyko per pastaruosius 50 metų. Be to, tiek čia, tiek tolimesniuose Ródūnios apylinkių lietuviškuose kaimuose būta daug šeimų, kuriose per vieną kartą, o kartais ir per dešimtmetį „svyruojanti“ dvikalbystė yra perėjusi į sąmoningą *pusiaukalbystę*⁷, o paskui – į vienkalbystę (situaciją rytų aukštaičių (RA) vilniškių patarmėje apibūdina V. Kardelis (2013)).

2.4. Kalbos kitimas bei nykimas stipriai susijęs su *kultūrine asimiliacija*, t. y. viena kultūra yra veikiamą kitos, galingesnės, kultūros, todėl pirmoji ima prarasti savo bruožus, nes jos nariai vis labiau prisitaiko prie naujojo elgesio, kaip minėta, pereina nuo dvikalbystės, retesniais atvejais – net trikalbystės, prie vienkalbystės. Ramaškonių ir kitose salose visų pirma tai vyko „iš viršaus“ – per vietinės valdžios spaudimą, per švietimą ir bažnyčią. Sovietiniais laikais vietiniai lietuviai čia visiškai negalėjo leisti savo vaikų į lietuviškas mokyklas (paskutinės buvo uždarytos dar 1936 m.). Nebeliko galimybės atkurti lietuviškas skaityklas-bibliotekas, sekmadienines mokyklas, kuriose anksčiau lietuviai organizuodavo įvairius kultūrinius renginius, minėjimus, susitikimus. Ten paprastai rinkdavosi visas miestelis (pavyzdžiui, Varanavas, Ródūnia), vienos gyvenvietės,

⁷ Šis terminas apibūdina situaciją, kai tėvai savo pirmąją (gimtąją kalbą) su vaikais ima kalbėti tik namų, šeimos privačioje aplinkoje. Kaimynystėje ir apskritai visuomenėje taip pat randasi vis mažiau žmonių (šeimų), su kuo viešai galima būtų bendrauti ta pirmąją kalbą. Tad vidurinės kartos (tėvų) pirmosios jų kalbos vartojimas tampa intravertinis ir išskirtinis. Šiai situacijai apibūdinti iš esmės tinka ir kitas – pasyvaus kalbos vartojimo – terminas (plg. Crystal 2005: 80–85).

kaimo (ar kelių kaimyninių kaimų) bendruomenė. Į lietuvių renginius ateidavo ir kitakalbių žmonių.

Tų vietų katalikų bažnyčiose pamaldos vyko tik lenkų kalba, bet ir jų dauguma pokariu buvo uždarytos. Bažnyčių uždarinėjimo procesas vyko ir vėliau, truko iki maždaug 1986 m. Dėl vadinamosios atšilimo politikos Armėniškių bažnyčią parapijiečiams „atrakino“ 1987 m., pamaldos ir vėl vyko tik lenkų kalba, šiuo metu jau pakaitomis – bet ne su lietuvių, o su baltarusių kalba. Lenkų kalbos kaip konfesinės geriau ar prasčiau yra pramokę beveik visi gyventojai (žr. Čekmonas 1988: 37–54; Tuomienė 2008: 26–35).

Be to, vietinė administracija kolektyvizacijos laikotarpiu, o ir vėlyvesnės valdžios struktūros apskritai neigė lietuvių buvimą. Kai kurie vietiniai senoliai savo pasakojimuose tvirtino, kad dėl savo kilmės iki pat gilios senatvės jautė socialinę atskirtį, spaudimą, net persekiojimą.

Nuo maždaug 1976 m. išduodamuose asmens dokumentuose (Sovietų sąjungos pasuose) didžioji dalis lietuvių, ypač kaimo žmonių, buvo užrašyti esą lenkų tautybės (ypač tie, kurių gimimo liudijimuose nebuvo žymų apie jų tėvų tautybę – kad nereikėtų įrašyti lietuvių tautybės, juose būdavo tiesiog nubrėžtas brūkšnyš). Kaip teigia patys gyventojai, juos tiesiog surašė ir tautybės niekas neklausė. Valstybiniu mastu buvo vykdomas organizuotas ir nuoseklus gyventojų slavinimas (plačiau žr. Čekmonas, Grumadienė 1993: 132–137; Gaučas 2004: 95–99; Zinkevičius 1993; plg. Zietelos, Lazūnų situaciją: Vidugiris 2004: 37–38; 2014: 41–42). Šiame tyrime aptariamai lingvistiniai šio proceso rezultatai.

2.5. Taigi asimiliacijos procesą nepaprastai spartina ir kitos kalbos įsigalėjimas, dominuojančia tapusios kalbos mokymasis. Varanāvo apylinkių atveju tai yra rusų (iš dalies ir baltarusių) kalbos plitimas ir įsigalėjimas nuo sovietinių laikų iki dabar. Galutinai įsitvirtina šnekamoji tos kalbos atmaina – vietinė baltarusių šnekta – *poprostu*. Įsigali tik šios dvi slavų kalbos. Rusų kalbos oficialioji atmaina tapo miesto, viešųjų įstaigų, vietinės administracijos, televizijos ir radijo, visos raštvedybos pagrindine kalba ir susižinojimo priemone. Baltarusių kalbos variantas, vadinamas *poprostu*, tapo neoficialiąja, gatvės, ypač kaimo žmonių, kalba. Iš dalies pasiskirsčiusios funkciškai, jos viena kitą papildė arba pakeičia, todėl yra visiems suprantamos. Vis mažėjančios lietuvių bendruomenės poreikių nepaisoma ir bene trys slavų kalbos palaipsniui įsiskverbė visur, net į religines, tikėjimo apeigas (pavyzdžiui, poterių ir katekizmo knygelės vaikams spausdinamos lenkų kalba, bet rusiškais raidėmis), namų ir šeimos aplinką. Jų pozicijos, be abejonės, nuolat stiprėja.

3. LINGVISTINIAI KALBŲ SĄVEIKOS REZULTATAI

3.1. Nykstančiose kalbose, kokios šiuo atveju ir yra Varanāvo salų lietuvių šnektos, pokyčiai vyko ir vyksta sparčiau ir viena kryptimi, nes sklinda ir įsitvirtina vis daugiau joms įtaką darančių kalbų ypatybių. Skolinimosi intensyvumas priklauso nuo kalbų kontaktų intensyvumo, kuris Varanāvo apylinkėse nebuvo tolygus ir vienalytis visais aptariamais periodais. Kai kalbų kontaktai nėra intensyvūs, skolinamasi dažniausiai tik leksikos lygmeniu, o skoliniai būtinai adaptuojami, išverčiamas visas žodis arba jo dalis (plg. Birgelienė 2015: 28–32; DvŽ I 18–22).

Jau nustatyta (plg. Tuomienė 2006: 427–438; 2014: 98–99), kad visose išvardytose Varanāvo šnektose kalbų kontaktams intensyvėjant, gausėjo leksikos skolinių, jie mažiau buvo adaptuojami, todėl buvo imta skolintis ir kitų kalbos lygmenų, dažniausiai žodžių darybos ir žodžių kaitybos, elementų. Kai kurios morfologinės kategorijos, ypač archajiškos, tiesiog nunyko, pavyzdžiui, įvardžiavimas: buvo nustoti vartoti įvardžiuotiniai būdvardžiai ir įvardžiuotiniai įvardžiai. Visiškai sutriko kita archajiška sistema – skaitvardžių: ėmė nykti kuopiniai ir dauginiai skaitvardžiai. Dviskaita beveik išnykusi visoje dabartinėje lietuvių kalboje, todėl nekeista, kad taip atsitiko ir Varanāvo šnektose. Vietoj dalyvinių ir padalyvinių konstrukcijų įsitvirtina šalutiniai sakiniai. Ypač pagausėja semantikos, frazeologijos skolinių.

3.2. Be abejonės, kalbos struktūros pokyčiai pastebimi kalboje tų žmonių, kurie patys veikiami įvairių pokyčių. Pavyzdžiui, patys kalbėtojai vengia viename vietoje vartoti savo pirmąją (gimtąją) kalbą, bijo būti nesuprasti ar kritikuojami, net smerkiami. Nesaugumo jausmas skatina sąmoningai atsisakyti gyvenimą varžančių ir komplikuojančių dalykų, verčia prisitaikyti. Ekspedicijose teko kalbinti nemažai vietinių vyresniosios kartos žmonių, kurie kalbėdami *poprostu* į savo kalbą įterpia pavienių lietuviškų žodžių, žodžių junginių, citatų, ir atvirkščiai – į lietuviškus sakinius įterpia baltarusiškų žodžių, pvz.: *bažnīčõn gīdam pa pólsku* / *pá.cærɤ tòža pa pólsku kaĩ.bam* ‘bažnyčioje giedam lenkiškai, poteries taip pat kalbam lenkiškai’; *pàskeřdem kâũ.lɤ.* / *ragì kòkà slànina* / *na trèi pá.ĩcɤ* ‘paskerdėm kiaulę, regi, kokie lašiniai, per tris pirštus (tokio storumo)’ (Bieliūnai); *næmõku anì* / *mīlënkija majė.* / *jã. vá.m lė.peĩ paprõstu raskažũ.* / *vĩsku. pazamiršãũ.* *ka(b) bú.s li.tũ.vĩškai* ‘nieko nemoku, mielieji mano, aš jums geriau *paprostu* (baltarusiškai) papasakosiu, viską pamiršau, kaip bus lietuviškai’ (Ramaškónys); *su sá. mõcinu. cik li.tũ.vĩškai ūtarbįjãũ* / *tõlki pa litoũ.sku.* / *a su sasiedais tõlki paprõstu* ‘su savo motina tik lietuviškai kalbėjau, tik lietuviškai, o su kaimynais tik *poprostu* (baltarusiškai)’ (Navasėdai); *unũ-kai má. næmõka* /

ù.čacca pa rùsku / α cè ká.imi / ti. tólki starbiki. astá.lisæ ‘vaikaičiai mano nemo-
ka, mokosi rusiškai, o čia kaime tik senukai liko’ (Plikiai); *kat pabú-tu.t pas mùmi*
*/ papĩ*útútu.t / gaspadĩ.næ navarbĩ.la usægò* ‘kad pabūtumėt pas mus, papietau-
tumėt, šeimninė visko prigamino (privirė)’ (Kargaudai); *užkalbėč mō-ku / á.le*
næmòžna ni.kòmu sakič / bõ næpamá.čbi.s ‘užkalbėti moku, bet negalima nie-
kam sakyti (pasakoti, kaip), nes nepadės’ (Klaišiai).

Kalbinti žmonės teigė, kad savo gimtąją lietuvių kalbą, kurią mokėjo nuo vaikystės ir nuolatos ja buvo kalbėję su savo tėvais, giminėmis, kaimynais, be to, tarpukario lietuviškose mokyklose dar buvo spėję išmokti rašyti ir skaityti lietuviškai, beveik visiškai užmiršo per palyginti trumpą laiką – maždaug du dešimtmečius. Iš pateiktų sakinių matyti, kad vienos kalbos elementų nesisten-
giama adaptuoti, o tame pačiame diskurse pakaitomis pasakoma ištisa kitos kal-
bos atkarpa – toks reiškiny s vadinamas *kodų kaita* (plačiau žr. Urnėžiūtė 1998: 131–140; Grumadienė 2005: 42–48; Tuomienė 2006a: 161–172). Toks pakai-
tinis dviejų ar kelių kalbų, dialektų ar kalbos registrų, t. y. kodų, vartojimas
toje pačioje kalbėjimo atkarpoje – vienas iš dvikalbystės arba daugiakalbystės
rezultatų.

Taigi skolinimosi asimetrija rodo bendrą socialinį, psichologinį, ekonominį ir
politinį nykstančios kalbos žmonių priklausymą nuo vyraujančiosios kalbos ir
tautos, atskleidžia kalbinį kolonizavimą (žr. Dressleris 1994: 84).

4. PASKUTINIO RAIDOS ETAPO YPATYBĖ: NEVALDOMAS LEKSIKOS SKOLINIMASIS

4.1. Identifikuojant pietų aukštaičių patarmės tęsinio Baltarusijoje lietuvių
kalbos šnektose įsitvirtinusį naujesnį slavizmų (baltarusizmų) sluoksnį, reikia
atskleisti skolinių ir vertinių iš vietinių slavų kalbų atmainų atėjimo ir įsitvir-
tinimo lietuvių kalboje mechanizmą. Todėl tiriant XXI a. pradžios įrašų bei
tarminių tekstų leksiką, siekiama išnagrinėti aktyvioje kontaktų zonoje gyve-
nančių lietuvių šnektų vertinių ir skolinių semantinės raiškos adekvatumo pro-
blemą, bandoma apčiuopti semantikos poslinkių kryptis.

Lietuvių ir slavų kalbų kontaktų tyrimai dabartinėje lietuvių ir baltarusių
kalbų pietrytinėje paribio teritorijoje turi senas tradicijas; tai, be abejonės, ne-
galėjo neatsispindėti čia vartojamų lietuvių, baltarusių ir lenkų kalbų šnektose.

4.2. Suslavėjus tarpinėms apylinkėms, apie Varanavą susitelkusių lietuvių
kaimų grupė atsidūrė slavų kalbų apsuptyje. Tokiu būdu lingvistiniu požiūriu
Varanavo rajono šnektose tarsi užsikonservavo nemaža archajiškų morfologi-
jos, sintaksės, leksikos ypatybių, tačiau, kita vertus, dėl izoliacijos ir intensy-
vių kontaktų su slavų kalbomis čia pradėjo formuotis naujų morfologinių, ypač

darybos, formų, rasti naujų sintaksinių konstrukcijų ir ypač įvairių leksikos inovacijų (plačiau žr. Tuomienė 2006: 427–438; 2008: 75–80; 2014: 82–102 ir plg. Vidugiris 1972: 19–29; Romančiuk 1987: 140–144; Grinaveckienė 1997: 185–195 ir kt.). Pabrėžtina, kad Ramaškonių, Ródūnios, Plėkių salų šnektos beveik iki šių dienų dar gana gerai išsaugojo pagrindinius savo kalbinės sistemos bruožus. Tai rodo šio darbo autorės paskutiniųjų maždaug penkiolikos metų nuoseklūs Varanavo rajono šnektų tyrimai (žr. Tuomienė 2008, 2010 ir literatūros sąrašą).

4.3. Buitinė leksika įeina į pagrindinį leksikos fondą – tai žodžiai, vartojami kasdienėje kalboje, susiję su konkrečiais daiktais, žemės ūkio darbais, įrankiais. Renkant medžiagą tikėtasi, kad materialūs daiktai, egzistuojantys buityje, bus padėję išlaikyti ir jų senuosius pavadinimus. Juk tas leksikos klotas sunkiau pasiduoda kitų kalbų ar tarmių įtakai. Gautas rezultatas tik iš dalies patiesino lūkesčius. Be to, izoliuotų lietuvių šnektų informantus apie kasdienės buities dalykus išklausti yra lengviausia. O rinktis jau nebėra iš ko. Ir štai rezultatas: iš transkribuotų tekstų rinkinio *Ramaškonų šnektos tekstai* buvo išrinkti visi vardažodžiai iš sąlygiškai jaunesniosios kartos tekstų (Tuomienė 2008: 225–287): 62 puslapiuose rasta 976 vardažodžiai, iš jų skolinių – 367 žodžiai. Taigi nedidelės apimties pasakojimuose svetimos leksikos⁸ rasta 37,6 proc. ir didžiąją svetimųžodžių dalį sudaro būtent buitinė leksika.

Nutrūkus ryšiams su pagrindine pietų aukštaičių patarmės dalimi ir apskritai su Lietuva, žymiai padidėjo vietos baltarusių tarmės poveikis tiriamų salų šnektoms – net senus, įsitvirtinusius ir plačiai vartotus žodžius imta keisti slavizmais. Naujieji svetimi žodžiai, patekę į lietuvių šnektas, palaipsniui prisitaikė prie naujos kalbos dėsnių ir įsitvirtino, išstūmę iš vartosenos savąjį žodį arba apriboję, susiaurinę jo reikšmę.

Šiuolaikinių tarmių tyrėjų darbuose akcentuojamas toks faktas, jog didžiojo ploto lietuvių patarmių šnektose skoliniai iš slavų kalbų (ypač senieji) iš aktyvios vartosenos nyksta: vidurinioji ir jauniausioji kartos beveik nebevartoja, vieną kitą dar pasako vyriausioji karta. Viena iš senųjų skolinių nykimo priežasčių yra lietuviškų atitikmenų, laikomų gražesne, prestižine kalbos apraiška, vartojimas (plg. Leskauskaitė 2016: 83). Tarmėse ir apskritai lietuvių, ypač miesto, kalboje atsakoma senų, sovietmečio slavizmų – vyresnioji ir vidurinioji kartos keičia juos bendrinės kalbos atitikmenimis, o jaunesnioji karta iš viso jų nesupranta ir jau nebeįtraukia į savo žodyną. Jaunimas, ypač nepriklausomybės laikotarpio karta, savo žodyną gausina skoliniais iš anglų kalbos (plg. Rudaitienė 2011: 40–49).

⁸ Svetimos leksikos vienetais čia laikomi senieji ir naujieji skoliniai iš slavų kalbų (pagal LKŽe), taip pat tik iš dalies adaptuoti slavizmai.

Paribio lietuvių šnektose tebevyksta atvirkštinis procesas – tiek senieji, tiek naujesni slavizmai, kaip niekur kitur Lietuvoje, aktyviai tebevartojami⁹. Kalbėtojams per sudėtinga „išsiversti“ žodį iš baltarusių, lenkų ar rusų kalbos. Labiau išsilavinę (mokantys skaityti ir rašyti lietuviškai) vidurinėsios kartos informantai greta skolinių gali pavartoti ir lietuvišką atitikmenį, o vyriausieji to jau nebedaro. Sudėtingesnė situacija su naujų gyvenimo realių pavadinimais. Kalbėdami apie dabartį ramaškoniečiai, rodūniečiai linkę įterpti ištisų frazių, sakinių, žodžių junginių įvairiomis slavų kalbomis, daug cituoti arba išvis pereiti prie baltarusių, daug rečiau – rusų ar lenkų kalbos. Pokalbio apie šiuolaikinį gyvenimą metu vyksta itin intensyvi kodų kaita (plg. Tuomienė 2006: 163–169). Tėnka konstatuoti, kad temų apie dabartį tiriamų paribio lietuvių šnektų atstovai dėl įvairių priežasčių stengiasi išvengti.

Įrašytuose pasakojimuose ir transkribuotų Ramaškoniečių tekstų rinkinyje dažniausiai pasitaikantys skoliniai:

abrōzas – ‘šventųjų paveikslas’ (br. абраз); *aži.žus* / *adižus* – ‘drabužiai’ (br. адзежа); *apalō.nikas* – ‘samtis’ (br. апалонік); *apī.ē.ŋk̄s* – ‘kelmučiai, tokie grybai’ (br. апенкі); *asnavā* – ‘armatai’ (br. аснава); *ad̄birā.ŋk̄s* – ‘rinktinės (drobės)’ (br. адбіранкі); *bad̄ȳlei* – ‘padaigos’ (br. бадылі); *baγū.nas* – ‘gailiai’ (br. багун); *bakō.nas* – ‘kepalas (duonos)’ (br. бахán(ка)); *bōika* – ‘medinis sviesto muštuvė’; *bō.vi.ċ* – ‘žaisti, žaidinti’ (br. ба́віцца); *bu.žīs* – ‘vabalas’ (br. бужак); *cū.glei* / *cū.glēs* – ‘žąsliai’ (br. цўглі); *ċortas* – ‘velnias’; *juškā* / *jūška* – ‘krosniaikaištis’ (br. юшка); *klā.mka* – ‘durų rankena’ (br. кля́мка); *krā.kvōs* – ‘gegnės’ (br. кро́хва); *lakmō.nas* – ‘senas, palaikis drabužis’ (br. лахма́н); *mekī.ŋs* – ‘pakulos’ (br. мякі́на); *padkā.va* / *padkavā* – ‘pasaga’ (br. падко́ва); *padlā.gē* – ‘grindys’ (br. падло́га); *padō.tkas* – ‘mokestis’ (br. пада́так); *padū.ška* / *paduškā* – ‘pagalvė’ (br. паду́шка, le. poduszka); *pī.las* – ‘dulkės’ (br. пы́л); *pr̄b̄. pečkas* – ‘priežda’ (br. пры́пячак); *rubā.žus* – ‘riba, siena’ (br. рубéж); *spr̄b̄.k̄s* – ‘rato stipinai’ (br. спры́хі); *svī.dr̄as* – ‘grąžtas’ (br. сві́дар); *ślū.bas* – ‘bažnyčios sutuoktinių apeigos’ (br. шлю́б, le. ślub); *švō.grus* / *švō.gær̄ys* – ‘svainis’ (br. шва́гер, le. szwager); *zaslā.nas* / *uslā.nas* – ‘sėdimas suolas’ (br. засла́н, услáн); *(u)zbō.nas* – ‘ąsotis’ (br. (у)зба́н); *zovī.sai* – ‘durų vyriai’ (br. завéсы); *žā.ni.cis* – ‘vestis, tuoktis’ (br. жани́ць, le. ženić); *žā.labas* – ‘lovys, ėdžios’ (br. жо́лаб, le. żłób); *žūika* – ‘gromulys’ (br. жўй́ка, le. żujka) ir kt. Šie ir daugybė kitų skolinių aktyviai vartoti jau išnykusiose tolimose Lazūnų ir Zietelos šnektose bei smarkiai apnykusiose Apso ir Breslaujos šnektose. Dėl senų ryšių su slavų kalbomis nemažai baltarusizmų ir polonizmų fiksuojami ir didžiojo lietuvių plokto pietų aukštaičių šnektose (plg. Leskauskaitė 2006: 66; 2009: 74–75; 2016: 82–84).

⁹ Pateikiama pirminė ir šnektose dažnesnė skolinių reikmė.

Dauguma pateiktų slavizmų yra pasiskolinti tiesiai iš vietinės baltarusių šnektos. Kai kurie tiek senesni, tiek naujesni neįtraukti į paribio šnektų žodynus; pavyzdžiui, *Zietelos šnektos žodyne* ir *Dieveniškų šnektos žodyne* nerasiame šių: *ačėpas* – ‘kirviu aptašytas rąstas’ (br. ачэп); *apalō.nikas* – ‘samtis’ (br. апалонік); *ad̂birā.ηkos* – ‘rinktinės (drobės)’ (br. адбір́анкі); *cūglei / cūgļes* – ‘žąsliai’ (br. цўглі); *cēpas* – ‘spragilas (viršutinė dalis)’ (br. цэп); *čōηgas* – ‘trauka, skersvėjis’ (br. цёнг); *dadō.tkas* – ‘priedas, pridėta žemė’ (br. да́д́атак); *naždā.kas* – ‘įrankių galastuvas (elektrinis)’ (br. на́жд́ак); *tú.mbačka* – ‘spintelė’ (br. т́умба́чка); *vi.(γ)anas* – ‘ganykla, gyvulių išvaymo vieta’ (br. в́ыган); *za(γ)ònas* – ‘lysvė’ (br. за́гон) ir kt.

Kaip matyti, Varanāvo lietuvių šnektose vartojami skoliniai labai nedaug tepakitę, išlaikę skaičių, pavyzdžiui, daugiskaitą: br. κρόχви – lie. *krā.kvos*; br. *cnp̄w̄i.xi* – lie. *spr̄w̄i.kos*. Kai kurie išlaikė kirtį, giminę, net kietumą prieš priešakinį balsį *i*, pvz.: *pr̄w̄i.pečkas*, *spr̄w̄i.kos*, *d̄w̄i.lei* ‘storos lentos’ (br. д́ылі).

Iš baltarusių kalbos ateina ne tik žodžiai, bet ir atskiri kalbos elementai, žodžių darybos formantai. Tiriamoms šnektoms būdinga sudaryti veiksmažodžius su priešdėliais *pa-*, *pad-*, *raz-*, pvz.: *pa(d)dāũ.žę* ‘apdaužė, sudaužė’, *p̄atkale* ‘pakalė’, *rasp̄i.nę* ‘išpynė’, *razm̄ę.tę* ‘išmėtė’; *razr̄w̄i.ηko* ‘išardė, atrinko’, *razr̄w̄i.šo* ‘atrišo’, *ra(s)sā.kę*, ‘papasakojo’. Itin gausu priešdėlio *da-* vedinių, pvz.: *dad̄ęč* ‘pridėti’, *dā.e.ič* ‘prieiti, nueiti’, *dadar̄w̄i.č* ‘padaryti (pabaigti)’, *dad̄uōč* ‘pridėti, atiduoti’, *dagin̄ęč* ‘pabaigti (darbą)’, *dak̄á.ič* ‘prikalti’, *dam̄ušč* ‘primušti, sumušti’, *dap̄i.ič* ‘pripilti (pilną)’, *dasak̄i.č* ‘pasakyti’, *dasman̄i.č* ‘sumanyti, sugalvoti’, *das̄u.tarw̄i.č* ‘susitarti’; *dašp̄ęč* ‘prinokti, (su)spėti’, *davaž̄u.č* ‘privažiuoti, nuvažiuoti’, *dav̄i.rč* ‘išvirti’ ir kt.

5. ANTRINIAI SEMANTIKOS POKYČIAI – KALBOS MIRTIES ŽENKLAI

5.1. Kiekviena kalba, kad ir turėdama daugiau ar mažiau bendrų bruožų su kitomis kalbomis, yra skirtinga, jos nemokantiems – visiškai ar iš dalies nesuprantama. Vienas iš sudėtingiausių svetimos kalbos dalykų yra semantika. Taip yra todėl, kad žmonės esti linkę savosios kalbos žodžių reikšmes tiesiogiai prilyginti kitos kalbos atitinkamų žodžių reikšmėms. Bet tos reikšmės toli gražu ne visada sutampa, o kalbų vartotojai to dažniausiai nė neįtaria, todėl vienos kalbos semantinė sistema dirbtinai taikoma prie kitos kalbos sistemos, akiai perimama ar kopijuojama.

Žodžių reikšmių kitimas yra vienas svarbiausių kalbos leksikos raidos bruožų. Daugelis žodžių, vartojamų bet kurioje kalboje, paprastai nelieka semantiniu

atžvilgiu sustingę. Žodžių reikšmės tai paplatėja, tai susiaurėja, tai perkeliamos iš vienos sąvokos sferos į kitą, tai įgauna kitokių stilistinių niuansų.

Šnektose gausiai vartojama tokių baltarusizmų, kurių slaviškumą įrodyti gana sudėtinga. Pavyzdžiui, tiriamose lietuvių šnektose vietoj įprastų lietuviškų pasakymų *trumpà / jilgà dienà* ar *nakcìs* baltarusių šnektų pavyzdžiu atsiradusi *mažà / ðìdelẽ dienà / nakcìs* (plg. br. лётам нóч малáя, а зìмóй вялі́кая), o vietoj *šaltà žiemà – šciprì žiemà* (plg. br. крэ́пкая зìмá). Vietoj *mã·ži. tũpi pãũ.kštẽ* ar *vištà tũpi gũ·štoj* čia sakoma *pãũ.kštẽ sẽž mã·ži*. ‘paukštė sėdi medy’ (plg. br. пту́шка сядзіць на дзе́раве), *vištà sẽž gũ·štoj* ‘višta sėdi gūžtoj’ (br. кúрыца сядзіць у сéдале); vietoj *mezgìmas – rýšìmas* (br. вяза́ння), vietoj *skrañ̃.dis ne·vìrškina – vędarùkas nævìryna* ‘vėdariukas nevirina’ (br. жалýдак нява́рыць), vietoj *ũ·tarbyjãu ir suspá.ĩñojãu* ‘kalbėjau ir susipainiojau’ *ũ·tarbyjãu ir suspá.ñço·jãu* (br. гавары́ла і спýталася), vietoj *jũ·pavažĩno jõ·nu* sakoma *jũ·pravažĩno jõ·nu* (br. ягó празва́лі Я́нам), vietoj *mũs á.pvoęę* sako *mũs apryĩñ.kõ* (br. нас абабра́лі) ir dar daug kitų tiriamoje lietuvių saloje vartojamų vertinių.

5.2. Dvikalbiai (kai kurie daugiakalbiai) Varanāvo šnektų lietuviai, tik tarpusavyje kalbėdamiesi lietuviškai, oficialiai veikiami baltarusių kalbos ir jos kultūros įtakos, yra verčiami tokią įtaką priimti. Pamažu baltarusių kalbos raiškos priemonės, ypač tos, kurių neturi gimtoji šnektą, pradedamos tapatinti su savomis, jos lengvai įterpiamos į lietuvių kalbą, neįaučiant, kad tai prieštarauja lietuvių kalbos prigimčiai. Dvikalbystė pertvarko žmogaus mąstyseną, todėl jis ima svetimus žodžius, žodžių junginius, įvairias sintaksines konstrukcijas, frazeologizmus suprasti kaip savus.

Ryškėja tokia tendencija: seniai lietuvių šnektose vartojamiems lietuviškiems žodžiams suteikti naujų, neįprastų reikšmių, perimtų iš atitinkamų vietinės baltarusių kalbos žodžių reikšmių. Keičiama ir iškraipoma žodžių vartojimo tradicija. Neatsižvelgiama į tai, kad žodžio vartojimo tradiciją saugo būtent jo reikšmė. O susidarius palankioms sąlygoms vertinių iš slavų kalbų paribio lietuvių šnektose nuolat daugėja. Tie vertiniai yra aklai į lietuvių kalbą verčiami baltarusiški žodžiai, todėl jie pirmiausia dirbtinai suteikia atitinkamam lietuviškam žodžiui baltarusių kalbai būdingą savo reikšmę, kuri iki tol lietuvių kalbai buvo nežinoma ir iš esmės nereikalinga, perkeltinė, nes nesutapo su sąvoka. Taigi iš pirmo žvilgsnio jie tarsi praplečia kai kurių lietuvių kalbos žodžių reikšmes. Tačiau toji žodžiui suteikiama reikšmė, primesta iš šalies, atima ją iš kito atitinkamo lietuviško žodžio, kuris iš tikrųjų nėra baltarusiško žodžio semantinis atitikmuo. Tokiu būdu toks lietuviškas žodis, neturintis savo baltarusiško reikšmės ekvivalento, šiose šnektose izoliuojamas, išstumiamas iš vartosenos ir pagaliau visai užmiršamas, išnyksta.

Dėl to skurdėja iš esmės visų paribio lietuvių šnektų leksika, ardoma jų semantika, nutautinama lietuvių kalba, įsitvirtina vienpusė dvikalbystė, kalba

miršta. Tai aiškiai matyti ir iš tokių užrašytų gyvosios kalbos pasakymų, pavyzdžiui, vietoj *gi.vã-nime má.n nesisekẽ* sakoma *gi.vã-nime má.n nesivedẽ* ‘gyvenime man nesivedẽ (nesisekẽ)’ (plg. br. у жыццї мнẽ нївялõся). Žodžiui *nesivedẽ* čia dirbtinai suteikiama lietuviško žodžio *nesisekẽ* reikšmė, o pats žodis *sekẽsi*, netekęs reikšmės, izoliuojamas. Arba sakinyje *nãgalũ in dã-ktaru. dasistõč, labai. brã.ngu* ‘negaliu pas daktarą patekti, labai brangu’ vietoj veiksmazodžio *patekti* pavartojamas pamorfemiui iš baltarusių kalbos išverstas veiksmazodis: *ðacmynĩyya – dasistõti*.

Didžioji dalis užrašytų skolinių bei vertinių inspiruoti vėlyvesnės baltarusių šnektų įtakos, todėl lietuvių šnektose, manoma, yra atsiradę jau susiformavus ir plečiantis vienpusei lietuvių–baltarusių dvikalbystei, taigi jie palyginti nauji. Tai rodo turimų svetimybų lyginimas su kitais šnektose vartojamais baltarusizmais bei gana siauras jų vartojimo plotas: jie randami tik atskirose lietuvių kalbos pietrytinių pakraščių ir periferinėse šnektose (žr. Grinaveckienė 1994; 1997: 185–195; Mikulėnienė, Morkūnas 1997; Petrauskas, Vidugiris 1985; Vidugiris 1972: 19–29, 1998 ir kt.).

5.3. Daugelis vertinių savo reikšme, neretai ir daryba, yra analogiškai atitinkamiems baltarusių kalbos žodžiams. Todėl nustatyti, kur yra vertiniai, o kur savarankiškai atsiradę žodžiai dėl baltų ir slavų kalbinių sistemų giminingumo ir darybinių bazių bei jų polinkių panašumo, yra gana sudėtinga.

Ramaškonijų, Ródūnios, Žirmūnų ir Plikių šnektų vertiniai yra pastebimai susiaurinę lietuvių kalbos leksikos raiškos būdus. Iš vartosenos stumiami ir kai kurie būdvardžiai. Pavyzdžiui, augalų, daiktų, drabužių, gyvulių spalvoms nusakyti šių šnektų lietuviai jau neturi lietuvių kalbai ir jos tarmėms plačiai žinomų būdvardžių, pvz.:

dri-žuotas (apie daiktus); *juodmaĩ.gis, juodmaĩ.ge* (apie karves, šunis);

pilkas, pilkà (apie daiktus, paukščius), *rai.bas, raibà* (apie paukščius);

rai.nas, rainà (apie kates); *šiĩ.mas, šiĩmà* ‘baltas su maišytais tamsiais plaukais’ (apie arklius) ir kt.

Vietoj jų užrašytos dvi spalvos – *žvilas, žvilà* (kai spalva lygesnė, tamsesnė) ir *maĩgas, margà* (kai spalva nelygi, yra dėmių). Pavyzdžiui, *žvilas arklĩs, žvilas gaižĩs, žvilas kã-cinas, žvilas šuvà, žvilas tã-læs, žvilas vẽĩ.šis; žvilà kã.rvẽ, žvilà katẽ, žvilà kumã-lẽ, žvilà kalẽ, žvilà vištà; žvilas šiẽnas, žvilas viĩ.kas, žvilas vã-nagas, žvilas žvirblĩs; žvilà dú-na* (supelėjusi duona), *žvilà vá.rna, žvilà žu-sĩs; margà paklõ-tẽ, margà kã.rvẽ, margà kumã-lẽ* ir pan.

Taigi vietiniai lietuviai yra pasisavinę neabejotinus vertinius iš baltarusių: *cĩvĩ* (žr. СБГ IV 422–423) – *žvilas* ir *рабĩ* (СБГ IV 234–235) – *mã.rgas*. Tai dažniausiai baltarusių kalboje vartojamos dvi spalvos, pvz.: *cĩvĩ kõнь* ‘žilas arklys’, *cĩvĩ пятых* ‘žilas gaidys’, *cĩvĩ сабака* ‘žilas šuo’, *cĩvĩ кот* ‘žilas katinas’, *рабаĩ кўрыца* ‘marga višta’, *рабаĩ карова* ‘marga karvė’, *рабаĩ котка* ‘marga

katė', *раббѣя лиѹ* 'margas (strazdanotas) veidas'. Dėl vietinės baltarusių kalbos įtakos lietuvių šnektose vartojamas apibendrinantis vertinys *prāũ.sti(s)* iš br. *мыѹъ* vietoje iš šnektos išstumtų *mazgŏ-ti(s)*, *plá.utis(s)*, *skāl.bti(s)* veiksmažodžių, pvz.:

sæsuvā gá.lvu. prāũ.sæ 'sesuo galvą prausia (plauna)' (plg. br. памы́ла галавѹ);

ęĩ.k raŋkàs nuprāũ.sk 'eik rankas nuprausk (nu(si)plauk' (plg. br. трѣба памы́ць рѹкі);

švareĩ. išprāũ.šāu púodu. 'švariai išprausiau (išploviau) puodą' (plg br. памы́й кастрѹлю);

vūpeŋ skaràs prāušū 'upėn (upėje) skaras plaunu (mazgoju)' (plg. br. бѹду мы́ць адзѣня).

5.4. Baltarusių šnektose *plaštaka* ir *delnas* vadinami vienu žodžiu – *ладонь* (СБГ II 608) 'delnas', todėl ir lietuvių šnektose *plaštakai* reikšti vartojamas *dėlnas*, pvz.: *lašvineĩ pær dé.lnu.* (plg. br. слани́на на ладо́нь). Tas pat pasakytina ir dėl sutapatinamų čia veiksmažodžių *kándžioti(s)* ir *kramtýti(s)* bei būdvardžių *tirštas*, *-a* ir *tankùs -i*, pavyzdžiui, gali pasakyti: *gileĩ mæ-žui kraĩm.tŏsi* 'akliai miške kramtosi (gelia)' ir *piktas šuvā kraĩm.tŏsi* 'piktas šuo kramtosi (kandžiojasi)', plg. br. гілі́ кѹсáюцца 'akliai kandžiojasi (gelia)', саба́ка кѹсáюцца 'šuo kandžiojasi'; густы́ тѹма́н 'tankus rūkas', густы́ лёс 'tankus miškas'.

Tokiais bei panašiais pasakymais akivaizdžiai kenkiama lietuvių kalbos gyvumui, žodžių taiklumui bei taisyklingumui. Šiais atvejais lietuvių šnektos netenka veiksmažodžio *kandžioti(s)* ir būdvardžio *tirštas*.

5.5. Varanāvo šnektose fiksuojama nemažai vertinių, kurių kiekviena morfema priklauso nuo atitinkamos baltarusiškosios. Tokiems priklauso daugybė priešdėlinių veiksmažodžių, kurių leksinė reikšmė grynai baltarusiška. O tokiai reikšmei sukurti pavartotas baltarusių kalbai būdingas paprastai baltarusiškas ar su baltarusišku sutampantis lietuviškas priešdėlis ir įvairios, dažniausiai lietuviškos, priesagos, pvz.:

apmuždinēč 'apkalti': *nā.mu. lantæ-lēm apmužžinėja* (plg. br. хáту до́шками аббѣвáя);

razāugdinēč 'dygti': *būlbŏs gręĩ.ta razāugžinėja* (br. бў́льба бы́стра разра́стáя);

razvežinėč 'skiesti': *pĩ-nu. vā. ŋdeñu razvežinėja* (br. малако́ вадŏй развѹ́дзяць);

(pa)prgyžžinėč 'raišioti': *pamidŏ-rus praprgyžžinėjau* (br. памідо́ры папрывѣзѹю).

Šie vertiniai neabejotinai rodo, kad baltarusių įtakai iš lietuvių morfologijos kiek lengviau pasiduoda priešdėliai, mažiau – priesagos, mažiausiai ir vangiausiai – šaknis, kuri dažnai išlieka visiškai nepakitusi.

5.6. Ramaškoniių, Ródūnios, Žirmūnų, Plikių šnektose užrašyta nemažai tokių vertinių, kuriuose lietuviškos raiškos priemonės yra pakeistos baltarusiškomis. Tokiu būdu sukuriami dviprasmiška ir visai neaiški mintis, sudaranti

įspūdi, kad taip tuos žodžius vartojantis žmogus nelabai moka lietuviškai. Tokius vertinius dėl didelio jų nutolimo nuo lietuvių kalbos raiškos būdų atpažinti, ko gero, lengviausia, pvz.:

minkštaĩ. ‘smulkiai’ *sūmalāu mĩ.ltus* (br. мукý мяхка змалóў);

žvirbleĩ. *kā-la* ‘lesa’ *grú-dus* (br. вараб’í куюсь зярнó) ir kt.

Vertiniais laikytini ir įvairūs tiriamų šnektų nelietuviška reikšme pavartoti žodžiai. Daugiausia užrašyta svetima reikšme pavartotų veiksmazodžių, pvz.:

apstó-ti ‘apnikti, apspisti’ *mūses manĩ apstó-jo* (plg. br. мýxi аступілі);

uždeñ.kč ‘uždaryti’ *aždeñ.ge lietūvišku. mōkĩ-klu.* (br. закрылі літóўскую шкóлу);

i.sidúoč ‘pavykti’ *bú.lkōs grāžōs i.sídavę* (br. бўлкі ладныя удаліся);

prysidúoč ‘vaidentis’ *ten prysidúoda* (br. там прыдаёцца);

ražvėĩ.č ‘išsiskirti’ *ā-ni.s gręĩ.ta ražvę-jo* (br. яны быстра разышліся);

pę-rsimaini.č ‘pavirsti’ *ā-nas pę-rsimainę in vę-lanō* (br. ён пяравярнуўся у чартá);

dastō-č ‘gauti’ *dastō-jāu gærūs batūs* (br. дастáў дóбрыя бóты);

vėstis ‘sektis’ *ję.m su gi-vuleĩ.s nesivędę* (br. ямý нявялóся з жывёлай).

Pastebėta, kad norimai minčiai išsakyti sąlygiškai vyriausieji šnektų atstovai kartais greta dar pasako dvejopai – kaip anksčiau, grynu lietuvišku savos reikšmės žodžiu, ir svetimos reikšmės vertiniu iš baltarusių, pvz.: *blĩ-nas prĩdęgę / prysvilō* (plg. br. блін прыпаліўся), *dastō-jāu / gavāũ. gærō-s vīlnōs* (br. дастáў дóбрай вóўны) ir kt. Šis faktas rodo, kad vertinių vartojimas čia dar nevisuotinis, tačiau artėjantis prie įprastos vartosenos ribos.

6. APIBENDRINIMAS

6.1. Varanāvo lietuvių salose Baltarusijoje lietuvių kalba dar egzistuoja, bet ji nefunkcionuoja. Ribos tarp lietuvių ir baltarusių kalbų yra nublankusios, o žodžiai lengvai pereina iš vienos kalbos į kitą. Buitinės leksikos žodžiai dažniausiai turi gretiminius slaviškus atitikmenis. Intensyviai slavėja minčių reiškimo būdai, pastebimai kinta atskirų žodžių semantika – išskyla semantinės raiškos adekvatumo problema.

6.2. Daugelį atitinkamų vertinių galima rasti gretimose pakraštinėse lietuvių kalbos tarmėse, tačiau jie šiose tarmėse gali būti atsiradę ir savarankiškai dėl panašių sąlygų bei kontaktų su slavų kalbomis.

Kai kuriuos šnektose vartojamus vertinius atpažinti sudėtinga. Gana sėkmingai išryškėja tokių vertinių formavimosi ir atsiradimo polinkiai ir keliai lyginant

abiejų kalbų – lietuvių ir baltarusių – sistemas, skirtingus ir tapačius jų raiškos būdus.

6.3. Nors sąlygiškai vyriausioji karta išlaikė ir vartoja daugiausiai senų lietuviškų žodžių, tačiau akivaizdu, kad jų kalba jau nėra tokia išraiškinga, nes sukaustyta tiriamose apylinkėse vartojamos baltarusių kalbos. Joje įžiūrimas atskirų lietuvių kalbos elementų funkcionavimo sferų susiaurėjimas. Pirmiausia ima nykti tie reiškiniai, kurių nėra kontaktuojančioje baltarusių kalboje.

6.4. Kiekybinė buitinės leksikos analizė rodo, kad baltarusių kalbos įtaka lietuvių kalbos šnektoms nuolatos didėja. Iš surinktos gausios medžiagos matyti, kad vertiniai iš baltarusių kalbos – tai dirbtinai sulipę žodžiai iš dviejų dalių, kurių pirmoji – lietuviška forma, po kuria paslėptas baltarusiškas turinys – baltarusių kalbai būdinga reikšmė. Tai nuolatinis lietuvių šnektų baltarusėjimo šaltinis. Dabartinėmis sąlygomis nėra beveik jokių galimybių izoliuotas Baltarusijos lietuvių šnektas tvarkyti ir lietuvininti.

6.5. Geolingvistinė analizė patvirtina fonetinės ir morfologinės analizės išvadą, kad Varanavo apylinkių šnektos yra pietų aukštaičių patarmės tęsinys Baltarusijoje.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

Aliūkaitė Daiva, Mikulėnienė Danguolė 2014: Geolingvistika: ideologija, teorija ir metodika. Pagrindinės sąvokos. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistikos ir sociolingvistikos tyrimas*, 39–41.

Aliūkaitė Daiva, Bakšienė Rima, Jaroslaviene Jurgita, Judžentytė Gintarė, Leskauskaitė Asta, Lubienė Jūratė, Meiliūnaitė Violeta, Pakalniškienė Dalia, Ragaišienė Vilija, Rinkauskienė Regina, Švambarytė-Valužienė Janina, Urbanavičienė Jolita, Vaišnienė Daiva 2014: Punktų tinklo tankis geolingvistinė skirties *aukštaičiai*: žemaičiai požiūriu. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistikos ir sociolingvistikos tyrimas*, 39, 159–163, 168–173.

Birgelienė Nijolė 2015: Dabartinis lenkų kalbos poveikis punskiečių kalbai. – *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos* 3, 27–39.

Čekmonas Valerijus [Чекмонас В.] 1988: Функционирование языков и билингвизм (На материале ромашканских говоров). – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 27, 37–54.

Čekmonas Valerijus, Grumadienė Laima 1993: Kalbų paplitimas Rytų Lietuvoje. – *Lietuvos rytai*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 132–137.

Crystal David 2005: *Kalbos mirtis*. Vilnius: Tyto alba (iš anglų k. vertė Edita Šidlauskaitė, Gabrielė Gailiūtė).

Dressleris U. Wolfgangas 1994: *Kalbos mirtis* (vertė R. Marcinkevičienė). – *Sociolingvistika ir kalbos kultūra*. Vilnius: Gimtoji kalba, 84–90.

DvŽ I–II – *Dieveniškių šnektos žodynas* 1. Autoriai Laima Grumadienė, Mikulėnienė Danguolė, Morkūnas Kazys, Vidugiris Aloyzas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005; 2. Autoriai Danguolė Mikulėnienė, Morkūnas Kazys, Vidugiris Aloyzas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2010.

Garšva Kazimieras 2005: *Lietuvių kalbos paribio šnektos (fonologija)*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Gaučas Petras 2004: *Etnolingvistinė Rytų Lietuvos gyventojų raida XVII a. antroji pusė – 1939 m.* Vilnius: UAB „Inforastras“.

Grinaveckienė Elena 1994: *Lietuvių tarmių tekstai* 1. *Balatna (Varanavas)*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Grinaveckienė Elena 1997: Izoliuotų lietuvių šnektų vertiniai etninėse Lietuvos žemėse Baltarusijoje. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 37, 185–195.

Grumadienė Laima 2005: Kodų kaita lietuvių tarmėse. – *Valoda–2006. Valoda dažadu kultūru kontekstā. Zinātnisko rakstu krājums XVI*. Daugavpils: Saule, 42–48.

Jaroslaviene Jurgita, Tuomienė Nijolė 2013: *Lazūnų šnektos tekstai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Kalėdienė Laima 2015: Vilniaus miesto kalba: stebimojo laiko hipotezė. *Tarmės – Europos tautų kultūros paveldas / Dialects – Cultural Heritage of European Nations*. Vilnius: MRU, 211–244.

Kardelis Vytautas 2013: Kalbų vartojimas rytų aukštaičių vilniškių patarmėje. – *Lietuvių kalba* 7. Interneto prieiga: www.lietuviukalba.lt.

Kardelis Vytautas 2014: Lietuvių kalbos sala: probleminiai aspektai. – *Lietuvių kalba* 8. Interneto prieiga: www.lietuviukalba.lt.

Kardelis Vytautas 2015: Lietuvių kalbos salos tyrimo perspektyvos. – *Lietuvių kalba* 9. Interneto prieiga: www.lietuviukalba.lt.

Leskauskaitė Asta 2006: *Kučių krašto šnektos tekstai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Leskauskaitė Asta 2009: *Marcinkonių šnektos tekstai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Leskauskaitė Asta 2016: *Seirijų šnektos tekstai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Labov William 1963: The social motivation of a sound change. – *Word* 19, 207–309.

Лабов Уильям 1975: О механизме языковых изменений. – *Новое в лингвистике* 7. Москва: Прогресс, 199–228.

LKA I – *Lietuvių kalbos atlasas* 1. *Leksika*, ats. red. Kazys Morkūnas. Vilnius: Moks-
las, 1977.

LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas* (I–XX, 1941–2002), elektroninis variantas. Red. ko-
legija: Gertrūda Naktinienė (vyr. red.), Jonas Paulauskas, Ritutė Petrokienė, Vytautas
Vitkauskas, Jolanta Zabarskaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005. Interneto pri-
eiga: <http://www.lkz.lt>.

LKŽ XIV – *Lietuvių kalbos žodynas* 14. Vilnius: Mokslas, 1986.

Meiliūnaitė Violeta, Mikulėnienė Danguolė 2014: Trinaris optimizacijos
modelis: punktų gyvybingumo laipsniai. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvisti-
nis ir sociolingvistinis tyrimas*, 124–128.

Mikulėnienė Danguolė, Meiliūnaitė Violeta [sud.] 2014: *XXI a. pradžios
lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas. Žemėlapiai ir komentarai*. Vil-
nius: Briedis.

Mikulėnienė Danguolė, Morkūnas Kazys 1997: *Dieveniškų šnektos tekstai*.
Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Petrauskas Jonas, Vidugiris Aloyzas 1985: *Lazūnų tarmės žodynas*. Vilnius:
Mokslas.

Razmukaitė Marija, Pangonytė Aistė [sud.] 2002: *Lietuviški tradiciniai vieto-
vardžiai Gudijos, Karaliaučiaus krašto, Latvijos ir Lenkijos*. Vilnius: Mokslo ir enciklo-
pedijų leidybos centras.

Romančiuk Ona 1987: Dėl leksinės interferencijos lietuvių kalbos salose. – *Lietuvių
kalbotyros klausimai* 26, 140–149. Vilnius: Mokslas.

Rudaitienė Vida 2011: Lietuvių kalba ir sociokultūriniai veiksniai. – *Žmogus ir žo-
dis* 3, 40–49.

Russel Bernard H. 1992: Preserving language diversity. – *Human Organization* 51,
82–91.

СБГ II – *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна–заходняй Беларусі і яе пагранічча* 2.
Мінск: Навука і тэхніка, 1980.

СБГ IV – *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна–заходняй Беларусі і яе пагранічча* 4.
Мінск: Навука і тэхніка, 1984.

Tuomienė Nijolė 2005: Mūsų dienų izoliuotų lietuvių išlikusių archaiskums ir naujumi. *Valoda – 2005. Žinātnisko rakstu krājums XV*. Daugavpils: Daugavpils universitāte, 88–94.

Tuomienė Nijolė 2005a: *Ramaškonų šnektos daiktavardžio kaita: sociolingvistinis tyrimas* (Daktaro disertacijos rankraštis). Vilnius.

Tuomienė Nijolė 2006: Ramaškonų šnektos kodų kaita. – *Kalbos kultūra* 79. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 161–172.

Tuomienė Nijolė 2006a: Periferinio lietuvių izoliuotų kalkių. – *Valoda – 2006. Valoda dažadų kultūru kontekstā. Žinātnisko rakstu krājums XVI*. Daugavpils Universitātes akademiskais apgads „Saule“, 2006, 80–86.

Tuomienė Nijolė 2008: *Ramaškonų šnektos tekstai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Tuomienė Nijolė 2010: *Ramaškonų šnektos daiktavardis: sociolingvistinis tyrimas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 232 p.: iliustr. žemėl. (= Opera linguistica Lithuanica 13).

Tuomienė Nijolė 2010a: Dvibalsių *ie, uo* vienbalsinimo tendencijos periferinėse Varanavo šnektose. – *Žmogus ir žodis* 2(1). Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 62–67.

Tuomienė Nijolė 2010b: Pietų aukštaičių šnektos Baltarusijoje: kalbų sąveikos padariniai. – *Respectus Philologicus* 18(23), 223–234.

Tuomienė Nijolė 2014: Archajiškosios ir inovacinės veiksmažodžio ypatybės Pietų aukštaičių patarmėje Baltarusijoje. – *Acta Linguistica Lithuanica* 70, 82–105.

Urnėžiūtė Rita 1998: Kodų kaita joniškių šnektamojoje kalboje. – *Kalbotyra* 47(1), 131–140.

Vaitkevičius Vyktintas 2011: Gervėčių sala istorijos tėkmėje. – *Liaudies kultūra* 5(140), 17–34.

Vidugiris Aloyzas 1972: Iš Gervėčių tarmės semantinių dialektizmo. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 13, 19–29.

Vidugiris Aloyzas 1998: *Zietelos šnektos žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Vidugiris Aloyzas 2004: *Zietelos šnektas*. Vilnius: Presvika.

Vidugiris Aloyzas 2014: *Lazūnų šnektas*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

Zinkevičius Zigmas 1966: *Lietuvių dialektologija*. Vilnius: Mintis.

Zinkevičius Zigmas 1993: *Rytų Lietuva praityje ir dabar*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

ZtT I–II – Vidugiris Aloyzas, Mikulėnienė Danguolė. *Zietelos šnektos tekstai* 1–2. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005–2010.

Uncontrolled Borrowing as a Sign of Language Loss

SUMMARY

The article is based on the contemporary (the end of the 20th and beginning of the 21st centuries) dialectological and sociolinguistic data focusing on the current state of the Lithuanian language and its change. The material was collected in some isolated peripheral Lithuanian dialects of Ramaškonys, Rodūnia, Žirmūnai and Plikiai located in the district of Voranava in Belarus.

The mechanism of borrowing and adoption processes is examined with a focus on the problem of semantic adequacy. Recent years have witnessed an increase in the use of loan translations from Slavic languages in peripheral dialects. Bilingualism transforms the thinking mechanism of people, and, as a result, they easily take loan words and word groups, syntactic constructions and phraseology as their own. From the point of view of meaning and word formation, loan translations are analogous to the corresponding Belarusian words. Therefore, it is quite a complex task to discriminate between loan translations and independent words, which have developed as a result of historically determined systemic regularities of Slavic and Baltic languages and hence similar derivational bases. The majority of loan translations are calques or literal translations from Belarusian, which add a Belarusian, artificially coined, meaning to the Lithuanian word. The meaning is alien, often taken from another Lithuanian word, which is not a semantic equivalent of the original Belarusian word. The process leads to the impoverishment of the dialectal lexicon, the destruction of semantics, the deterioration of the national Lithuanian spirit, and the development of rather one-sided bilingualism.

Įteikta 2018 m. kovo 13 d.

NIJOLĖ TUOMIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva

n.tuomiene@gmail.com